

GERÉB ZSOLT

FELSŐCSERNÁTONI BOD PÉTER EGYHÁZI ÍRÓ ÉS IRODALOMTÖRTÉNÉSZ EMLÉKEZETE

„Mert valamiképpen a hazának ártani nem szabad, azonképpen annak nem használni, mikor lehetne, nagy vétek.”

■ Az erdélyi protestantizmus kiemelkedő személyisége, Bod Péter háromszázöt évvel ezelőtt született Felsőcsernátonban (1712. február 12.). A reformáció 500 éves évfordulóján illő, hogy megemlékezzünk a 18. századi művelődéstörténet legelesebb alakjáról, az olthévízi és a magyarigeni református eklézsiák tudós prédikátoráról.

A genfi városháza homlokzatán ez a felirat olvasható: *Post tenebras lux*. A reformációnak éppen ez volt a feladata: az evangélium világosságát hozni nemcsak az egyházi élet, hanem az egész emberi élet minden zugába, így a kultúra területére is. Az evangéliumi kálvinizmus a művelődés vonatkozásában mindig került a két szélsőséget: soha nem becsülte le és soha nem becsülte túl azt. Megőrizte Kálvin János látását, aki szerint a kultúra az általános kegyelem gyümölcse, tehát Isten ajándéka. Ravasz László véleménye szerint az általános kegyelem álláspontján a kultúra minden ága isteni kijelentés, ennél fogva annak művelése nemcsak jog, hanem kötelesség. A kálvinizmusban kibékül a humanizmus és az egyházi kultúra azáltal, hogy az antik műveltségtől kezdve a szárnyát bontogató természettudományosság minden kultúrkinccset Isten egyetemes életnyilatkozataképpen fognak fel és értékeltnek. A hívőknek nem kell aggodalmaskodniuk afelől, hogy a profán kultúra veszélyeztetni üdvösségét: tanulmányozhatja, élvezheti és felhasználhatja mindazt, amit az emberi kultúra nyújt neki, mert mindezzel Isten dicsőségét szolgálja.

Kálvin annyira becsülte az emberi tudás minden ágát, hogy a genfi főiskolán a teológia mellé jogi és orvosi fakultást is tervezett, és a matematikának meg a természettudományoknak is helyet biztosított. Ebben a szellemben alakultak a református főiskolák Hollandiában, Skóciában és szerte Európában. A kultúra művelésében az erdélyi protestáns lelkészek is jelentős szerepet vállaltak, gondoljunk csak Honterus Jánosra, Heltai Gáspárra, Aranka Györgyre és felső-csernátoni Bod Péterre.

Bod Péter életútját kéziratban maradt önéletírása, *Naratio de vita Petri Bod* alapján ismerjük, melyet először Jancsó Elemér adott ki 1940-ben. Tanulmányában a neves irodalomtörténész azt írja 18. századi elődjéről: a szatmári békétől a Martinovics-féle összeesküvésig (1711–1789) Bod Péter és Mikes Kelemen jelképezik az erdélyi anyanyelvű művelődést. De míg Mikes hazájától távol írja leveleit, és számára csak az utókor elismerése marad, addig Bod Péter itthon, a hazai röghöz tapadva próbálta csaknem egyedül nemzedékek el nem végzett tudományos munkáját pótolni.¹ Kelemen Lajos, a kiváló historikus hasonlóképpen vélekedik: korának úgyszólván egyedüli szélesebb látókörű és sokoldalú írója Erdélyben.²

Vázzuk fel röviden életútjának fontosabb eseményeit önéletírása és egyéb források alapján. Születése körülményeiről így ír: „Én, Bod Péter, Erdélynek abban a részében születtem, amely Moldovára tekint, a szántóföldekben, rétekben, erdőkben, vizekben és más természeti javakban bővelkedő Felsőcsernáton községben, Kézdi széken, a székelyek között születtem az 1712-ik év február 22-ik napján. Atyám Bod Márton tisztos iparkodó férfiú volt, aki azokban az időkben, amikor Rákóczi Ferenc mozgalmakat támasztott, beiratkozott katonának. Anyám pedig felsőtornjai Sólyom Eufrosina volt, akit atyám 1711-ben vett nőül.” Apját az 1719 tavaszán beállt pestisjárvány ragadta el. Neveltetéséről később Vég János, egy nemes és becsületos férfiú gondoskodik, aki egy év múlva feleségül veszi Bod Márton özvegyét.

1724. év őszén a nagyenyedi kollégiumba ment, ahol megkapja a tanuláshoz szükséges létminimumot: az ingyenes tanítást, szállást és cipőjárandóságot. A klasszikus tanulmányokat Horváth István nagyenyedi polgár özvegyének támogatása révén fejezi be. 1729-ben Felsőbányára hívják rektor-tanítónak, ahol három évet töltött. A gyermekek tanítása mellett olvasmányai révén tudományos kincseket gyűjtött. Héber nyelvtudását gyarapította. Emellett ruhát és kevés pénzt szerzett munkája nyomán a továbbtanuláshoz.

1732. év májusában ismét beiratkozik az enyedi kollégium felső tagozatára, ahol bölcsészetet és teológiát tanul. Gimnáziumi tanárai közül szükséges megemlíteni Zágoni Aranka Györgyöt, a későbbi jeles író és püspököt, valamint a nagy lexikális tudással bíró történészt, Hermányi Dienes Józsefet. Főiskolai professzorai közül Vásárhelyi Tőke István természettudósról és Szigeti Gyula István teológusról, a későbbi püspökről nyilatkozik elismeréssel későbbi írásaiban. Is-ten kegyelmének gondoskodását látja abban, hogy 1733-ban Türi István, a kollégium gazdatisztje rábizzza fiának tanítását, és ezért nála szabad asztala volt, valamint abban a gesztusban, hogy Bethlen Kata grófnő évi 30 forint alumniumot ajánlott fel neki.

Diákéveinek fontos epizódja következik: 1736-ban megbízzák a kollégiumi könyvtár gondozásával, ahol a régi könyvek kiváló ismerője lesz. Itt kezdi meg latin nyelvű egyháztörténete anyagának gyűjtését. Ekkor fordítja le Kocsi Csergő Bálint latin nyelvű munkája nyomán a gályarab protestáns lelkészek szenvedé-

séről szóló történetet, mely a *Kősziklán épült ház ostroma* cím alatt lát később napvilágot. 1737-ben azt a feladatot kapja, hogy a diákoknak tanítsa a héber nyelvtant.

1739. évben a szászvárosi egyházközség meghívja az ottani iskola vezetésére. A meghívást azonban nem fogadja el, mivel magát a prédikátori hivatásra szenteli, és a továbbtanulás kedvéért a külföldi akadémiákat kívánja meglátogatni. 1741-ben elnyeri a leideni akadémia stipendiumát, ahova május 23-án indul el Bodoki József diáktársával, és három hónapi utazás után augusztus 23-án beiratkozik a leideni Teológiai Kollégiumba, a neves Staten Collegébe. E neves intézetben, ahol évszázadokon keresztül számos erdélyi diák tanult, három évet töltött. A kollégiumi életről az egyik erdélyi diák, Keresztesi József így ír: „Itt mint a barátok (szerzetesek) együtt lakik mintegy negyven teológus, azok között kettő az enyedi, kettő a kolozsvári kollégiumból. Refektóriumban esznek, elég sok regulák közé vagnak szorítva. Benn lakik egy professzor, aki a régens.”³ Teológiai Intézetünk egykori doktorjelöltje, Henk van de Graaf a következő módon írja le a 18. századi leideni diákéletet: „Az akadémián hetente négy nap tartottak előadást. Hétfőn, kedden, csütörtökön és szombaton. A másik két munkanap magántanulásra, vizsgázásra, promóciókra, disputációk gyakorlására és különféle akadémiai ünnepélyek tartására maradt fenn. A 18. század folyamán a nyilvános előadásokat a privát előadás váltotta fel, amiért a professzorok a hallgatóktól külön díjat szedtek”⁴

Bod Péter a Teológiai Collégium tanárai közül Vesselius Johannes teológiai, Johannes van den Honert egyháztörténeti és Johannes Albert rendszeres teológiai előadásait hallgatta. Különösen Van den Honert személyisége és tanítása ragadja meg, aki a Béza Tódor, Amesius és Piscator által hirdetett reformátori teológiának a híve, és a particuláris (különleges) predestinációnak a védelmezője. Az egyháztörténetet Adolph Lampe nyomán adja elő. Különösen sürgeti a kisebb felekezetek, szekták tanulmányozását. Rámutat arra, hogy az egyháztörténetnek nemcsak hitvédő szerepe van, de az egyházkormányzásban, egyházigazgatásban is nélkülözhetetlen. Az idők fáklyája, az emlékezet vezére, a tettek normája és tanítómestere, az emberi élet tükre. Elképzelhetjük, írja id. Nagy Géza egyik tanulmányában, hogy e szavak és e szellemben tartott előadások milyen fogékony talajra találnak az ifjú, már ekkor forró történelmi érdeklődéssel megáldott Bod Péter lelkében.⁵

A teológiai előadások mellett látogatta az akadémia jogi, bölcsészeti, szónoklattani, görög és római régiségtani, valamint a keleti nyelvekről tartott előadásait. Részt vett bonctani, vegytani és csillagászati bemutatókon. Bámulatos az a tudásszomj, amellyel a teremtett világ minden titkát meg akarja ismerni. Hazautazása előtt az akkori szokás szerint tanárai ajánlólevelekkel látták el. Ezek közül idézünk Johannes Alberti leveléből: „A kiváló férfiú, Bod Péter, míg három éven át a németalföldi akadémiákon tartózkodott tanulmányai előmozdítása végett, más jeles férfiakon kívül az én előadásaimon is részt vett, nemcsak mint serény, tapasztalt hallgató, hanem mint született gyakori és fürge vitázó is. A jó keresztény férfiú minden feladatának eleget tett nálunk, és fáradozásainak elég bőséges gyümölcsét nyerte el, melyről előttünk, különféle vizsgálatokon bőséges tanúbizonyságot tett.” Kelt 1743. július 7.

Az ajánlólevelekkel ellátva, valamint a különböző árveréseken vásárolt hét (7) mázsa könyvvel meggazdagodva, három hónapi kalandos utazás után érkezett meg Nagyenyedre épségben, 1743. november 29-én. Pontosan egy hónap

múlva megtartja egyházi beköszöntő beszédét Bethlen Kata olthévízi udvarában. Itt írja meg és adja ki írásmagyarázati műveit. Először *A Szentírás értelmezésére vezérlő magyar bibliai lexikont* (Gutler 1715-ben megjelent műve nyomán), Kolozsvár. 1746. Ez a bibliai lexikon évszázadokon keresztül használatos volt, és őt kiadást ért meg. Másodszor *A Szent Bibliának historiáját* adja ki Nagyszébenben, 1748-ban. Benne az Ó- és Újszövetség írásairól, fennmaradásáról és magyar nyelven való kinyomtatásáról értekeznek. Harmadszor kiadja *Szent Judás Lebbeus apostol levelének tanításokban foglalt magyarázatát* (1749).

Hogyan olvassa és magyarázza a Szentírást? A bibliai lexikon szavai szerint a Szentírást „isteni félelemmel és az Úr neve segítségül hívásával kell vizsgálni”. Mint mesterének, Johannes Albertinek és Albert Schultensnek követője igyekszik érvényesíteni a filológiai és kortörténeti ismereteket a bibliai könyvek és fogalmak kifejtése rendjén. Bár ő is igénybe veszi az allegorikus és tipológiai írásmagyarázati módszert, nem esik túlzásokba e téren, mint a coccejánus irányzat egyes képviselői.

Teológiai gondolkodására Júdás apostol levelének magyarázata rendjén derül fény. Bod Péter hite szerint Isten személyének létezése kétségbevonhatatlan realitás. Ő nagy, erős és hatalmas, akinek ereje ellen semmi erő nem állhat. Ő nemcsak irgalmas, hanem igazságos is, aki az istenteleneket bünteti. Tehát szabados Úr, akitől mi semmit nem kérhetünk számon. A bűn oka az ember. Isten azonban az emberek vétkei keresztül is megvalósítja üdvtervét, Jézus Krisztus keresztthalála által, de azokat, akik vétkeznek, megítéli. Az üdvre való elválasztás titok, amelyben nem is jó szorgalmatoskodni. De nem állapodik meg az előtte való meghódoláshoz, hanem felemeli őt az elhivatás tudata. Erről háromféle módon győződhetünk meg: először az ő jótéteményeinek megtapasztalása által. Másodszor az ő szent beszéde által. Harmadszor az emberi szívet megrázó kegyelme által. A hit Istennek az ajándéka, melynek tárgya a Krisztus által való megigazulás öröme és az Istenben, az ő bocsánatában való erős bizalom. A keresztyén embernek így lesz erős hite abban, hogy *az ő neve be van írva a Bárány életének a könyvébe*, az élet könyvébe.

Olthévízi munkássága azonban nemcsak irodalmi-teológiai szempontból áldásos. Ez idő alatt szervezi meg a gyülekezet hitéletét. A hívek magukra vállalják a rendes papi és tanítói bér fizetését, az eddigi főúri gondnok mellé a 1748. évben történt egyházi vizitáció egyházfiakat állít fegyelmezési joggal. Ezenkívül a gyülekezet megkapja a pap és a mester (tanító) marasztalásában és meghívásában a szavazati jogot. A tudós prédikátor indítására Bethlen Kata új kőtemplommal, toronnyal, papi és mesteri házzal gyarapítja az eklézsiát. Ebbe az új papi lakba költözött be első feleségével, Enyedi Máriával, akivel 1748. március 18-án esküdött meg. Az erényes, szelíd lelkű és művelt papnéval sajnos csak két évig élhetett boldog házasságban, mivel az első leányuk szülésékor annyira megbetegedett, hogy négy hónap múlva, 1750. január 9-én meghalt. Katalin lányának a neveltetéséről nemes lelkű patrónája gondoskodott születése percétől fogva.

Közben 1749 novemberében a gyulafehérvári egyházmegyébe tartozó magyarigeni református egyházközség meghívja papjának. A meghívást hosszas gondolkodás után fogadta el. Bethlen Kata önzetlenségének talán a legszebb bizonyossága, hogy saját érdekénél jobban ragaszkodott pártfogoltjának tudományos jövőjéhez. Ő maga biztatta, hogy fogadja el a magyarigeni gyülekezet meghívását. Csupán azt kötötte ki, hogy koporsója felett majd a csernátoni székelő peregrinus mondja a gyászbeszédet.

Aggodalma alaptalan volt. A magyarigeni eklézsia ebben az időben még másfél ezer lelket számlál. Bod Péter elődje Pelsőtzi Kovács János erdélyi püspök volt, aki a kor szokása szerint szolgálata helyéről kormányzott. Pelsőtzi János más tekintetben is elődje volt Bod Péternek: maga is szívesen forgatta a tollat, teológiai munkái jelentek meg. A magyarigeni templomerőd ma is impozáns látványt nyújt a látogatónak. A torony-templomot széles, vasos épületek veszik körül, egy-egy része erődnek is beillő bástyafalnak látszik. Bethlen Gábor kedvelt nyaralója volt. A tágas várkapun a belső térségbe jutunk, ahol a híres barokk templom világít a napsütésben. Balra a templom mögött támpilléres-tornácos ház áll, a parókia épülete. A feltételezett hajdani írószoba ablakai a kertre néznek. Itt élt és szolgált Bod Péter húsz éven keresztül. A jól jövedelmező parókián tovább folytatja írói munkásságát. Életének e szakaszában főleg egyháztörténeti, egyházi és irodalomtörténeti kutatásokat folytat. Sokat levelezik, búvárkodik, amíg szárnyra bocsátja valamelyik művét. A Kolozsvári Protestáns Teológia Könyvtárában őrzött diáriumából (naplójából) kiderül, hogy papi jövedelmének harmadrészét könyveinek kiadására fordította. Id. Nagy Géza egyháztörténész azt írja Bod Péterről: „Nem volt a való élettől elzárkózott szobatudós, hanem állandóan nyitva tartotta szemét a napi események előtt és könyvei sokszor egy-egy fontos külső változás által előidézett, lelki hatásból születettek meg.”⁶ Amikor például Mária Terézia udvara elrendeli a római katolikus ünnepek megtartását a protestáns egyházakban is, megírja ezen ünnepek eredetével foglalkozó *Szent Heortokrates, avagy a keresztények között előforduló innepeknek és rendes kalendériumokban feljegyeztetett szentek históriáját*, 1757-ben. A Habsburg-kormányzatnak a válóperek lefolytatását ellenőrző törekvésére *A synopsis juris cunnubialis*-szal válaszol 1763-ban. Amikor a katolikusok a püspöki successióval dicsekszenek, megírja *A Szent Polykarpuszt* (1766), melyben az erdélyi református püspökök históriája van feljegyezve a kortársak és az utókor tanulságára.

Lelkipásztori kötelességének tesz eleget, amikor Árva Bethlen Kata koporsója felett elmondja a „*Tiszta fényes drága bíbor*” címmel ránk maradt halotti beszédet, 1762-ben. Ebben arról a reformátori tanításról tesz vallást, hogy „az istenfélő lélek csak a Jézus Krisztus igazsága bíborában (vérében) állhat meg Isten előtt”.

Erdélyi utazásait mindig felhasználja arra, hogy a gazdag kollégiumi és magánkönyvtárakban adatokat gyűjtsön a készülő *Magyar Athenas* számára. E legjelentősebb alkotásában 485 írónak az életrajzát és munkásságát jegyezte fel. E rendkívül fontos irodalomtörténeti műnek a célkitűzését szerényen így fogalmazza meg: „Szándékom ez írásom által hazájoknak hasznára és ékesítésére és Isten dicsőségének terjesztésére élt jó emberek emlékezetét nyújtani.” Szép gyűjtővállalkozása volt a *Hungarus tymbaules (Magyar sírfeliratok)* kétkötetes műve, melyben királyok, hősök, tudósok és más kiválóságok sírfeliratát adta közre (1764).

A tudós világ használatára újra kiadta a Szenczi Molnár Albert által szerkesztett és Pápai Páriz Ferenc által kibővített *Latin–magyar szótárt* (1767). Ugyanebben az évben írja meg az *Erdélyi Unitárius Egyház történetét*, mely halála után jelenik meg Leidenben (1776). Legfontosabb egyháztörténeti munkája halála után száz évvel jelenik meg *Historia Hungarorum ecclesiastica* címmel, három kötetben (Leiden, 1888–90).

Kéziratban maradt művei közül az egyik legjelentősebb az erdélyi románok történetéről szóló írása, a *Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium historia*

(1764). A *Brevis Valachorum* gazdag tájékoztató forrásanyag különösen az erdélyi parasztság korabeli szokásait, életmódját, gazdasági helyzetét illetően.

A magyarigeni gyülekezet gondozása és termékeny irodalmi munkássága mellett részt vett az egyházi közélet szolgálatában is. 1758-ban a fehérvári egyházmegye rendes jegyzőjévé, 1767-ben az Erdélyi Egyházkerület főjegyzőjévé választották a június 30-án tartott Generalis Synodus alkalmával.

E mozgalmas és sokoldalú egyházi és kulturális tevékenysége mellett nem feledkezik meg családjáról sem. Magyarigeni papsága idején köti második házasságát Bányai Zsuzsannával, aki nyolc gyermeket szül neki, ezek közül csak három maradt életben. Három év alatt három gyermekét temette el. Sokszor úgy látszott, magára maradt szedett szőlőtőke módján. De hite és alkotásai vele maradtak.

Irodalmi munkássága közben a szőlőművelésben találta örömét, és ez volt halálának oka is, ugyanis kezét egy késsel olyan erősen megvágta, hogy a vér folyását reggeli 9 órától este 6-ig nem lehetett megállítani. E nagy vérvesztéséget abban az időben nem tudták orvosilag pótolni. 1769. március 3-án kiszenvedett.

Bod Péter és családjának két barokk sírköve ma megtisztítva fekszik a templom melletti sírkertben. Mellette az 1969-ben felállított emlékoszlopon ez olvasható: Bod Péter 1712–1769, valamint egy felirat: „*Mert valamiképpen a hazának ártani nem szabad, azonképpen annak nem használni, mikor lehetne, nagy vétek.*” A *Magyar Athenasból* vett idézet így hirdeti a kései utódok számára az akkori prédikátor emlékét.

■ JEGYZETEK

1. Jancsó Elemér: *Felsőcsernátoni Bod Péter önéletírása*. Bevezető. Minerva, Kvár, 1940.
2. Kelemen Lajos (kiad.): *Bod Péter levelei*. Erdélyi Múzeum. 24. Kvár, 1907.
3. Vö. Bozay Réka: *Erdélyi diákok a leideni egyetemen a 17–18. században*. In: *Egyház társadalom és művelődés Bod Péter korában*. Szerk. Godor Botond, Kurucz György, Sepsi Enikő. Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmatan Kiadó, Bp., 2012. 58–72.
4. Henk van de Graaf: *A németalföldi akadémia és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században*. Kvár, 1979. 93.
5. Nagy Géza: *Kálvinista jellemképek*. Minerva, Kvár, 1930. 104–111.
6. Nagy Géza: i.m. 104–111.